

szűnése és Pestalozzi 1827-ben bekövetkezett halála után főleg mint a korszerű szemléltetés elméleti és gyakorlati szakemberét tartották számon a svájci pedagógust. Tanári kézikönyvek jelentek meg magyar nyelven, népszerűsítve az eljárást. Az adatok és dokumentumok azt jelzik, hogy a magyar iskolákban számos helyen a gyakorlatban is alkalmazták Pestalozzi módszerét.*

FEHÉR KATALIN

Cserey Farkas „Hazafi Óhajítás”-a a Magyar Kurir 1822. évfolyamában. A bécsi *Magyar Kurir* 1822. évfolyamában Cserey Farkas aláírásával egy „Hazafi Óhajítás” jelent meg.¹ Az írás nemcsak azért érdemel figyelmet, mert fényt vet Cserey,² s ezen keresztül a korszak szellemi törekvéseire, hanem azért is, mert adalékokkal szolgál a hazai műemlékvédelmi gondolkodás és szemlélet kialakulásához.

„Az igaz érdemű Kovachich Úr után említetik a’ Tudom. Gyűjt. 1821. eszt. II. Kötetének 124 lapján, hogy Garán-Szent-Benedeki Templomban, 1427. esztendőben *per Magistrum Thomam pictorem de Kolosvár* festett Oltárkép áll.³ Ugyan ott említetik Fuchs-Hoffer Úr után, hogy a’ Magyar dicsőségre nézve azon gyászos Mohácsi ütközet, az akkori korban festetve, ugyan a’ Garán-Szent-Benedeki Templomban találtatik.⁴ A’ művészi jelesebb tárgyaknak, a’ történt dolgok, az idők’ korai, és így a’ Nemzeti létel’ kifejlődésének legfőbb pontú minéműségére minő nyomos befolyásaik legyenek, a’ Tudományi műveltségben előbbre-haladtak előtt, elég ismeretes; buzgó hazafi indulat vezérli e’ rendeimet író tollamat, és kedves Nemzetem előtt kinyilatkoztatom azon óhajításomat, melly szerint találkozzék annak tisztelt kebléből olly széplelkű és jóérzésű, ki ezen két rendbeli festéseit a’ régi Honnyi kornak, remek-ecset által lemásoltatván, helyeztesse a’ Magyar Nemzeti Kincs’ nagybecsű Tárházába, a’ Pesti Nemzeti Muzeumba. Magyarhoz magyar dicsőség’ arányából szóllok, és azon évben, mikor a’

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült. (T025753.)

¹ Magyar Kurir 1822. I. 30–31.

² Cserey zaklatott életéről újabban ENYEDI Sándor közölt ismertetést: *Cserey Farkas levelei Aranka Györgyöz 1796-ból.* (Magyar Könyvszemle 1998/3. 293–300), megemlítve, hogy „fennmaradt kéziratai közül is van olyan (pl. „Hazafiúi óhajításai egy magyaroknak”), amely megérdemelné, hogy megjelenjen.” 294.

³ Krüchten József a Kolozsvári Tamás által festett garamszentbenedeki oltár latin nyelvű feliratát, amely a mű megrendelőjét, alkotóját és keletkezésének körülményeit ismerteti, s amelyet teljes terjedelmében közöl, a régi magyar festésről olvasható „igen régi, vagy legrégiebb” nyomnak vélte. (Tudományos Gyűjtemény 1821.II.124.) A feliratot Krüchten Márton György „Repertorium Manuscriptorum et Monumentorum Diplomaticorum in Expeditione Diplomatico-Literaria conscriptum. Anno 1810, 1811, 1812” című kéziratából másolta ki, (OSzK Kézirattár Fol. Lat. 139.) „melyben a történettudós a levéltári gyűjtő útja során elébe került adatokat ismertette. Kovachich forráskutatói munkásságáról és az expedícióról: V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató.* Bp. 1968. Kandidátusi értekezés. MTAK Kézirattár. A felirat – melyet tehát már a 19. század elején ismertek és publikáltak – jelentőségéről és a kutatástörténetről: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I.* Szerk.: MAROSI Ernő Bp. 1987. 619.

⁴ FUXHOFFER, Damiani: *Monasteriologia Regni Hungariae.* Veszpremi, 1803. I. 139–140. Fuxhoffer leírását Krüchten idézi: „És nem volna-e másolásra méltó az is, amit Fuxhoffer Damiane a’ Garan Szent Benedeki Templomról magáról ír: „Pugna Mohacsiana, illa Hungariae, sed vel maxime Religioni infausta pugna, coaevo penicillo ad vivum depicta in eiate Ecclesiae cernitur.” ‘s a’ t. Lásd: *Monasteriologia.* L.I. Veszpremi, 1803. Fol. Pag. 139.” = Tudományos Gyűjtemény 1821.II.124.

nagy Festetich' és Széchenyi' dicsőült Lelkeik még hév párában lebegnek körülünk: és nem hathatósan élesztő ösztönök e azon széplelkű áldozatok, melyeket Erdély' Udvari Cancellárja Gróf Teleky Sámuel ő Exc. ja és néhai Tudós Püspöke Gróf Bathyháni Ignác nyújtának a' Hazának? Krüchten Jó'sef Úr után tehát óhajtom, hogy ezen régi Magyar kornak emlékezetes művei úgy becsültessenek-meg, mint az ollyasokat Nemzetiségekre figyelmetes más Nemzetek megbecsülni szokták.

Ezen óhajtásomnál el nem halgathatom abbéli régi szíves vágyásomat is említeni, hogy az illető Fő-Kormánytól mind két testvér Magyar Haza' Püspöki Megyéikben tétetne olly arányos Rendelés, mellynek következésül a' Megyékbeli Mélt. Püspökök szabják pontos kötelességül Tiszt. Plebánussaiknak, hogy azok közül kiki a' helybeli Templomok eránt minden emlékezetes dolgokat kikeresvén, jegyezze-fel szorgalmatosan, mint p.o.

a.) A' Templom' építésének idejét, ki építette, és fundálta azt? és ki volt az építőmestere?

b.) Micsoda nevezetes Oltárképek találtak abban? ki által és mikor festettek? ugyan ezt értve az Egyházi készülétekről és Szent Edényekről is.

c.) Azon Templomban minő nevezetes Emberek kereszteltettek, eskettettek, és temetettek? 's mikor?

d.) Harangjain, bejárásánál, boltozatjain, vagy akárhol is a' Templomban, vagy körülében micsoda emlékirások találtak? és több illyenek Tudományos ízlésű figyelemmel feljegyeztetvén, a' Mélt. Püspökök által Magyar Országban a' Fels. Kir. Helytartó Tanácsnak, Erdélyben, a' Fels. Kir. Fő Korm. Tanácsnak küldessenek-bé: hol is arra kinevezendő Biztosság által az emlékezetre méltók rendbe szedetvén, egy példányba helyeztessenek a' Pesti Nemzeti Muzeumba, másba, minden Káptalan leveles-tárába a' szerint, mint az emlékezetes feljegyzések, mellyik Káptalanhoz tartozó Megyékben találtak? Ebből, az elenyészett időkről a' jelenvaló és jövőendő korra nevezetes befolyású Historiai kincs fog csalhatatlanul egybekerülni. Bécs, Januáriusban 1822.

Cserey, Fő – Strázsa – Mester"

A 19. század második fele előtt Magyarországon sem állami, sem intézményes műemlékvédelemről nem beszélhetünk⁵ ugyan, a műemlékvédelmi gondolkodás kialakulásában szerepet játszó néhány szemléleti változás jelentkezése azonban már a felvilágosodás és a korareformkor időszakában megfigyelhető. A sajtóirodalomban kibontakozó topográfiai-honismereti mozgalom, amelynek keretében nemcsak a tudósok ismertetéseit, hanem amatőr régiségbúvároknak és lelkes lokálpatriótáknak a lakóhelyük nevezetességeiről írt beszámolóit is közölték, viszonylag széles körű érdeklődést ébresztett a hazai művészeti, építészeti, régészeti emlékek iránt.

Módosulni kezd az emlékek megítélését befolyásoló értékhierarchia is. Míg korábban inkább a szakrális, illetve az anyagi érték volt a meghatározó, a 18. század utolsó évtizedeitől egyre fontosabbá válik a tárgyi emlékek történeti és tudományos forrásértéke. A megerősödő nemzeti öntudat számára új, hazafias tartalmat kapott a nemzeti múlt tárgyi (és építészeti) emlékeinek megbecsülése, a művelődési mozgalom hatására pedig felértékelődött az emlékek tudományos értéke.⁶

⁵ Az állami műemlékvédelem kezdetét a bécsi Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működésének elindulása (1853), az intézményesét pedig a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának megalakulása (1872) jelentette. *A magyar műemlékvédelem korszakai*. Tanulmányok. Szerk.: BARDOLY István, HARIS Andrea, Bp. 1996.

⁶ Ezeknek az általános európai tendenciáknak a felismerését jelezheti Cserey azon óhajtása, hogy a „rég Magyar kornak emlékezetes művei úgy becsültessenek-meg, mint az ollyasokat Nemzetiségekre figyelmetes más Nemzetek megbecsülni szokták.” Cserey korábban is érdeklődött a hazai művészeti emlékek iránt. Az Aranka György-féle Erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társasághoz érkezett Cserey Farkas „tudósítása a' múlt 1797-dik Esztendőben, Sz. Somljon talált Kintsről, azoknak le-írásával.” = Bécsi Magyar Kurir, 1798.I. toldaléka 11–16. Bécsi Magyar Merkurius 1798.I.232–237.

Cserey is javaslatát ismertetéskor a „buzgó hazafi indulat”, illetve az a „Tudományi műveltségben” jártasak számára nyilvánvaló meggyőződés vezérli, hogy a művészeti emlékek meghatározták a „Nemzeti létel’ kifejlődésének” folyamatát. Azzal, hogy a garamszentbenedeki oltárt – még ha csak másolatban is – a múzeumban helyeztetné el (kiszakítva ezzel eredeti környezetéből, s megfosztva kultikus funkciójától), a szakrális érték helyett a hangsúlyt az emlék történeti és tudományos értékére helyezi.⁷ De – mint az egyházi művészeti emlékek adatainak rendszerezésére vonatkozó másik javaslata mutatja – Cserey a történeti és tudományos érték jelentőségét az eredeti szakrális funkciójukat megőrző emlékeknel is felismeri. Az egyházi kincsek és épületek „Tudományos ízlésű figyelemmel” történő összeírásából – véli – „az elenyészett időkről a’ jelenvaló és jövőnk korra nevezetes befolyású Hisztoriai kincs fog csalhatatlanul egybekerülni.” A tudományos érdek jelentőségének felismerésére utal az is, hogy a felmérések eredményeit nemcsak a káptalani levéltárakba, hanem a Nemzeti Múzeumba is továbbíttatná.

Elsődlegesen ez a két szempont – a hazafias-történeti és a tudományos-művelődési – játszott szerepet azokban a változásokban is, melyek a művészeti emlékekkel való foglalkozás társadalmi megítélésében bekövetkeztek. Az emlékek gyűjtésére, megismertetésére, megóvására, illetve az intézményi és nemzeti gyűjteményekbe juttatására irányuló törekvések a korban – elsősorban a sajtón keresztül – általános társadalmi megbecsülést kaptak. Ezzel biztatja Cserey is – a „hathatósan élesztő ösztönök”, vagyis a korábbi példamutató cselekedetek említése mellett – azt a „széplelkű és jóérzésű” hazafit, aki vállalná a Nemzeti Múzeumba kerülő másolatok elkészíttetésének költségeit. A nyilvános, gyakran nevesített dicséretes, elismerések, melyekben társadalmi rangtól és vagyoni helyzettől függetlenül bárki részesülhetett, aki hazafias lelkesedésből, vagy a tudomány iránti tiszteletből tett valamit a hazai múlt tárgyi emlékeinek megmentéséért vagy megismertetéséért, éppúgy hozzájárultak a műemlékvédelmi szemlélet és gondolkodás kialakulásához és elmélyüléséhez, mint azok a leírások és hírek, melyek egyes emlékek tudatlanságból, hanyagságból vagy nyereszkesedésből bekövetkezett pusztulását fájlalták.

Csereynek az egyházi művészet emlékeinek összeírására vonatkozó javaslata azok közé a kezdeményezések közé sorolható, melyek a felvilágosodás és a korareformkor időszakában a hazai művészeti emlékek adatainak magán, társasági vagy intézményi keretek között történő, többé-kevésbé szervezett összegyűjtésére, rendszerezésére irányultak.⁸ Kovachich Márton György 1787-ben egy „tudós társaság” nevében arra kéri az olvasókat, hogy egy „tudós gyűjtemény” megjelentetése céljából küldjék el hozzá – többek között a hazai művészeti emlékekre is vonatkozó – írásait.⁹ Aranka György Erdélyi Magyar Nyelv- és Kéziratkiadó Társaságának tagjai – mint az 1793-ban meginduló tevékenységükről tudósító sajtóhírek,¹⁰ illetve a Társaság megjelentetett kiadványa¹¹ tanúsítják, több beszámolóban ismertették a hazai – elsősorban erdélyi – művészeti emlékeket, régészeti

⁷ Kovachich Márton 1810-es levéltári gyűjtő útján „Bártfán az egyházban őrzött régiségeket a múzeumnak szeretné megkapni.” V. WINDISCH: *i. m.* 244. A váci püspök a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta a korábban a püspökségen őrzött márványreliefet, Báthory András Madonnáját. Tudományos Gyűjtemény 1818.IV.13.

⁸ Béli Mátyás topográfiai munkáját egy honismereti társaság (Societas Literaria) kereteiben akarta folytatni Kollár Adám Ferenc. 1762-es tervezete szerint – mely végül nem valósult meg – a tagok kutatásaik eredményeiről rendszeresen értesítenék egymást, s a megfelelő színvonalú munkákat ki is nyomtatnák. *A magyar sajtó története. I. 1705–1848.* Szerk.: KÓKAY György. Bp. 1979. 63–64.

⁹ Bécsi Magyar Muzsa 1787. 453–454.

¹⁰ Bécsi Magyar Merkurius 1794.II.986, 1798.I.232–237, I.361–362, 771–776, Bécsi Magyar Kurir 1798.I. toldaléka 11–16, I.758–760, 771–776.

¹¹ (ARANKA György): *A’ Magyar Nyelv-művelő Társaság’ Munkáinak Első Darabja.* Szegeden, 1796.

leleteket.¹² Jankovich Miklós, a híres műgyűjtő 1818-ban olyan kiadvány megjelentetését tervezi, amely hazai művészeti emlékek rajzait és leírásait tartalmazná. Kéri az olvasókat, hogy az ország minden területéről küldjék be a régi várak, romok, templomok, tornyok, sírboltok leírását. A kassai templom pontos felmérő rajzáért 250, a zágrábiért 160 Ft-ot ígér.¹³

Ezek a részben független társasági keretekben mozgó kezdeményezések – mint látjuk – többnyire és elsősorban a lelkes régiségbúvárok hazafias és tudományos indíttatású közreműködésére számítottak. Bár a Nyelvművelő Társaság megalapításakor Aranka – a feudális hagyományoknak megfelelően – az uralkodó, illetve az országgyűlés védelme alá kívánja helyezni működésüket,¹⁴ ezt a cselekedetet még inkább az erkölcsi és anyagi támogatás megszerzésének igénye motiválta.

Modernebb szemléletről, hatékonyabb, operatívabb módszerek iránti igényről tanúskodik Cserey javaslata. Azzal, hogy az egyházi emlékanyagnak az „illető Fő-Kormány” által elrendelt, azonos szempontok szerint elvégzendő, az egész országra kiterjedő általános felmérése eredményeit rendszerezés céljából Magyarországon a Helytartótanácsához, Erdélyben a Királyi Fő-kormánytanácsához küldetné be, rendszeres és módszeres hivatali adatkezelésre tesz javaslatot. A szakszerűség iránti igény jelentkezik abban a kitételben is, hogy az adatok feldolgozását külön e célra létrehozott bizottság végezze el.

Míg az egyházi művészetre vonatkozó adatok kezelése korábban – pl. a canonica visitatiok esetében – csak az illetékes egyházi hivatalok feladata volt, Cserey az adatkezelést már tágabb és laicizált körben, államigazgatási, illetve közművelődési és tudományos feladatokat ellátó intézmények hivatali keretein belül képzeli el. Modern szemléletről tanúskodik az is, hogy nemcsak a tárgyi emlékek felmérését, hanem az építéstörténetre, illetve az egykori építészekre és képzőművészekre vonatkozó adatok összegyűjtését és rendszerezését is javasolja.

PAPP JÚLIA

Az 1848-as forradalom sajtója a nőkérdésről. Míg 1847-ben 65 időszakos lap jelent meg Magyarországon, addig az 1848/49-es forradalom és szabadságharc másfél évre terjedő időszaka alatt körülbelül kétszázra tehető a megjelent hírlapok és folyóiratok száma.¹ Többségük magyar nyelvű, de német, szlovák, horvát, szerb, román és francia nyelven is jelentek meg lapok.

E hatalmas sajtóanyag pedagógiai szempontú áttekintése még nem történt meg, pedig bizonyos, hogy számos értékes új adattal szolgálhatnak ezek a nehezen fellelhető, szétszórt közlemények neveléstörténetünk számára, a forradalom alatt történt tanügyi eseményeknek az eddigieknél pontosabb, árnyaltabb feltárására. A továbbiakban – a teljességre törekedve – körvonalazzuk az egykori sajtó reagálását néhány, a forradalom időszakában felmerült nőneveléssel kapcsolatos kérdésre. Érdemes először összefoglalni a cikkekben előforduló közös vonásokat, amelyek pontosan jelzik a legfontosabb problémákat.

¹² JAKAB Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság*. = Figyelő 1884/I. 161–175, 256–277, 341–368; JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955; *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Szerkesztette PÁNDI Pál. Bp. 1965. 85–87; *Aranka György erdélyi társaságai*. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: ENYEDI Sándor. Bp. 1988.

¹³ Tudományos Gyűjtemény 1818.XII.122.

¹⁴ (ARANKA György): *Egy erdélyi magyar nyelv művelő Társaság fel-állításáról való rajzolat az haza felséges rendeihez*. Kolozsvárott, 1791. 35–36.

¹ *A magyar sajtó története II/1*. Szerk.: KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla. Bp. Akadémiai K. 1985. 52–53.